

Ольга ШАЮК

ПРОФЕСІЙНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ СТУДЕНТІВ-ГУМАНІТАРІЇВ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ

Olha Shayuk

PROFESSIONAL TOLERANCE OF HUMANITIES DEGREE STUDENTS: ESSENCES, STRUCTURE, PECULIARITIES OF FORMATION

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.078>

УДК: 159.923.2

Актуальність проблемного поля теми. Соціально-економічні та культурно-ціннісні перетворення, які відбуваються в країні у зв'язку з глобалізаційними та інтеграційними процесами, істотно підвищують вимоги до рівня підготовки студентів ЗВО соціогуманітарного профілю як майбутніх фахівців ринку праці та учасників міжособистих ділових стосунків. Основна мета сучасної професійної освіти – це підготовка компетентного спеціаліста, здатного до соціальних, економічних та міжкультурних форм діяння, до відповідальних соціальних учинків. На перший план у процесі навчання ставиться завдання не стільки привласнення знань і вмінь, скільки розвиток відповідних особистісних рис, потрібних для реалізації отриманих знань і набутого досвіду, готовність та спроможність кожного повно реалізувати свій професійний потенціал. До того ж в ієрархії критеріїв професіоналізму сучасного фахівця все більшого значення набувають системно організовані інтелектуальні, комунікативні, рефлексивні та моральні ресурси, серед яких здатність до толерантної поведінки, готовність взаємодіяти і йти на компроміси й домовлятися мають чи не найбільший пріоритет.

На сьогодні існує певна науково-психологічна база, сформульовано коло ідей, положень та концепцій у висвітленні проблематики

толерантності. Так, теоретичне обґрунтування сучасних підходів до вивчення толерантності, здійснене у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О.Г. Бабчук, Г. Бардієр, О. Бичко, Н. Бахарева, Ж. Вірна, Я. Гошовський, Л. Засекіна, З. Карпенко, О. Кихтюк, П. Лушин, В. Москалець, В. Рибалка, О. Саннікова, А.В. Фурман, М. Шугай та ін., свідчить про доволі широкий діапазон її дослідження: толерантність як загальнолюдська та загальносуспільна цінність, як особистісна риса і властивість, особистісний смисл і ціннісна орієнтація, як групова норма і форма соціальної взаємодії, механізм спілкування і культура ведення діалогу, а також як професійно значуща властивість спеціалістів, котрі працюють із людьми.

Водночас психологічні особливості формування толерантності студентів-гуманітаріїв вивчені недостатньо, фрагментарно та без орієнтації на розкриття сутності толерантності і як окремого психокультурного явища, і як важливої риси сучасного професіонала. Загалом не існує чітко обґрунтованої системи формування толерантності фахівців психо-соціального профілю, незважаючи на об'єктивну потребу в них.

Стан дослідженості проблемної теми. Історія розвитку ідеї толерантності у світовій науковій думці насичена плеядою теорій її об-

грунтування. Однак, аналізуючи різноманітні теоретичні напрацювання, які пов'язані з проблемою толерантності, слушно окреслити такі ключові моменти:

по-перше, толерантність – це доволі складно-структуроване ставлення особи до того, що відрізняється від власних норм і стандартів поведінки, коли вона як суб'єкт такого ставлення змушена зважувати свої “за” і “проти” в конфлікті різноманітних цінностей, обираючи толерантність лише за умови, коли повага до іншої особистості переважає її ж незгоду з учинками, думками, віруваннями останньої;

по-друге, таке переважування можливе лише за умови особливих обґрунтувань помякшення цієї незгоди чи самої поваги до іншої людини (і це й інше дають нам теорії толерантності);

по-третє, за наявності численних теоретичних версій толерантності найбільш сучасні із них базуються на повазі до особистості іншої людини, на допущенні існування в неї певного набору невід'ємних прав; це означає утвердження автономії особи, її можливості самій вирішувати, який спосіб життя чи яка релігійна, політична, моральна та інша світоглядна модель є для неї найприйнятнішою;

по-четверте, незважаючи на найбільшу стабільність теорій, заснованих на правах людини, все ж в сучасному світі у ситуації взаємодії культур, цивілізацій та цінностей, які, звісно, не виключають наявності суперечностей, не потрібно розраховувати на панування однієї єдиної, найбільш істинної толерантності. Плюралізм сьогодення потребує і продукує плюралізм теорій толерантності, тому закономірно, що толерантність постає оновленим об'єктом уваги дослідників у різних сферних вимірах наукового пізнання, щонайперше задля комплексного аналізу й прискіпливого міждисциплінарного вивчення її і як явища-риси, і як категорії сучасного філософсько-наукового дискурсу, і як теоретичного конструкту (див. [16; 17; 19]).

Спробою такого багатопредметного та міжнаукового вивчення цієї проблеми став запропонований А.В. Фурманом *проект комплексного фундаментального дослідження толерантності* (див. [4]), у якому автор здійснив філософсько-методологічне обґрунтування генези толерантності як фактора сталого суспільного розвитку і чинника соціокультурної інтеграції українства в онтолого-феноменологічному, гносеолого-ноуменологічному, психосоціальному та психософійному засадничих напрямках його рефлексивного

миследіяльнісного опрацювання. Подальше вивчення нами толерантності в означеній площині заргументувало і зпрезентувало її як спосіб людського буття, як вітакультурну форму його оприявнення у життєдіяльності людини, а формат онтолого-історичних, онтогенетичних, есхатологічних, аксіологічних та вітакультурних інтерпретацій обґрунтував її як засадничу цінність сучасної культури, як усвідомлену, осмислену і відповідальну життєву позицію, реалізація якої в кожній окремій ситуації має певний смисл і вимагає від *толерантної особистості* благодатного пошуку смислу і прийняття будь-якого іншого людського світу як рівноправного (див. [6]).

Наступне дослідження толерантності у форматі гносеолого-ноуменологічного напрямку дало нам змогу проаналізувати і презентувати її у руслі гносеологічних, епістемологічних, герменевтичних, етико-релятивістських та синергетичних інтерпретацій (див. [7]). Таке логіко-змістове взаємодоповнення фундує її як концепт, що базується на інтелектуальних ресурсах онтологічних поглядів на реальну дійсність і позиціонує її як певну гносеоноуменальну дійсність, що уможливорює усвідомлення і прийняття складності і багатомірності як самої життєвої реальності, так і варіативності її сприйняття, розуміння та оцінки різними людьми, а також відносності, неповноти і суб'єктивності особистих уявлень, персоніфікованих картин світу.

В рамках методологічних підходів (соціогенетичного, конфліктологічного, ксенологічного, інформаційно-комунікативного і особистісного) до сутнісного пізнання толерантності в психосоціальному змістовленні сучасного філософського дискурсу нами репрезентовано її як психосоціальну даність, а отже як інтегральну рису-якість особистості, котра сутнісно полягає у повазі і терпимості до іншого, передбачає порозуміння за будь-яких, у тому числі й конфліктних, умов міжособистісної взаємодії та нейтралізує внутрішню агресивність і непоступливість як на рівні окремої особи, так і на онтофеноменальних щаблях групи, колективу, етносу, нації (див. [8]).

Мета дослідження: системне вивчення психологічної структури професійної толерантності студентів гуманітарного профілю і комплексне емпіричне дослідження психологічних особливостей її формування упродовж їхнього навчання у ЗВО.

Відповідно до сформульованої мети вирішувалися такі **завдання дослідження:**

1. Висвітлити теоретичні засади і методологічні підходи психологічного пізнання толерантності як соціально-культурного явища.

2. Системно обґрунтувати структуру толерантності особистості та психологічні особливості її покомпонентного розвитку в майбутніх студентів-гуманітаріїв.

3. Емпірично вивчити психологічні особливості формування професійної толерантності студентів психосоціального профілю і здійснити кількісний та якісний аналіз одержаних результатів.

Об'єкт вивчення становить толерантність особистості як інтегральна психологічна риса майбутніх психологів, педагогів, соціальних працівників.

Предметом дослідження є структурна динаміка розвитку і психологічні особливості формування професійної толерантності у студентів-гуманітаріїв.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування таких методів: *теоретичних* – аналіз, порівняння, абстрагування, систематизації, підпорядкованих завданню сутнісного вивчення толерантності, *емпіричних* – спостереження, опитування, бесіди, тестування (для визначення мотиваційно-ціннісного компонента толерантності, у тому числі й виразності термінальних вартостей (власний престиж, високе матеріальне становище, креативність, активні соціальні контакти, саморозвиток, досягнення, духовне задоволення, збереження індивідуальності), а також їх наявність у різних сферах життя студентства – навчання й освіта, сімейне та громадське повсякдення, захоплення – “Опитувальник термінальних цінностей” (ОТеЦ) І. Сеніна; для діагностики мотиваційної структури – “Методика вимірювання мотивів і мотивації” В. Мільмана; для розпізнавання когнітивної складової толерантності – опитувальник “Повнота розуміння толерантності як психокультурного явища” А.В. Фурмана, О. Шаюк; для визначення емоційно-вольового компонента толерантності, зокрема емоційної стійкості, рівноваженості, самоприйняття, емпатії, поведінкової гнучкості та психологічної спрямованості, самовладання та наполегливості, – Каліфорнійський і Фрайбурзький особистісні опитувальники і тест-опитувальник вольового самоконтролю Є. Ейдмана; для вивчення конативного компонента толерантності, у тому числі життєвих стратегій, – опитувальник

“Стратегії самоствердження особистості” (ССО) Є. Нікітіна, Н. Харламенкової; для поглибленого аналізу рефлексивного компонента толерантності, передусім для обґрунтування рівнів рефлексивності – психодіагностична методика “Визначення індивідуальної міри вияву рефлексивності” А. Карпова–В. Пономарьової) та *статистичних* – кореляційний аналіз за критерієм r Пірсона (для встановлення взаємозв'язку показників емоційно-вольового компонента толерантності).

Виклад основного матеріалу дослідження

Критичний теоретичний аналіз науково обґрунтованих видів, рівнів, аспектів та принципів вивчення толерантності як соціокультурного явища і як інтегральної риси особистості дав змогу конструктивно переосмислити найбільш уживані в сучасному інтелектуальному дискурсі визначення та значеннєво-сміслові інваріанти терміна “толерантність”, висвітлити сутнісне схарактеризування основних методологічних підходів до витлумачення толерантності: аксіологічного (А. Капто, П. Ніколсон, І. Бубіс, А. Бодрілін, Є. Бистрицький та ін.), ідеально-типологічного (Дж. Ролс, Д. Рафаль, Р. Друа, В. Янкелевич та ін.), конфліктологічного (Б. Капустін, Ш. Муфф, Ж. Лаклау та ін.), онтолого-історичного (М. Уолцер, Л. Скворцов та ін.), гносеологічного (В. Ладов, О. Мезенцева та ін.), ксенологічного (В. Лекторський, Т. Алексіна, Дж. Лорсен та ін.), екзистенційно-гуманістичного (О. Асмолов, Е. Гусерль, М. Гайдеггер та ін.), соціокультурного (А. Якимович, Л. Дробижева, Ш. Шалін та ін.) (див [1; 2; 3; 9]). Як метапідхід аргументовано **вітакультурну методологію** (А.В. Фурман і його наукова школа), предметом рефлексії якої є формозмістові переваги інших підходів. Нові обрії методології пізнання толерантності в тематичному форматі вітакультурної метапарадигми уможливають осмислення толерантності і як окремої онтофеноменальної даності, і як форми людського буття, і як особливого психодуховного стану-властивості людини, і як світоглядної універсалії, і як потужного теоретичного конструкту сучасного філософсько-наукового дискурсу (див [3; 5; 18]).

Аналіз вищеназаних методологічних підходів до дослідження феномену толерантності яскраво засвідчує, що науковцям різного фаху не вдається не тільки дати толерантності однозначну дефініцію, звести її суть до якоїсь

однієї характеристики, але й локалізувати змістовне наповнення цього явища у певній тематиці. А це означає, що її сутність не може зводитися лише до окремої особистісної риси чи суб'єктної характеристики. Водночас така багатоаспектність вивчення зумовлює немало складностей і суперечностей у розумінні цього феномену: з одного боку, вчені згодні, що толерантність є чеснотою, цінність якої важко заперечити, з іншого – не всі одностайні в думці про межі, ліміти, форми вираження й узагалі про трактування передумов, чинників та механізмів дії-перебігу вказаної доброчесності. До того ж результати проведених теоретизувань однозначно вказують на те, що толерантність – це складне соціокультурне явище, що у проекції на гуманітарну сферу суспільства сутнісно постає як професійно важлива властивість-риси особистості, котра полягає у її здатності сприймати без агресії судження, емоції, вчинкові дії, характер повсякденної поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості людей, які її оточують у царині ділового довілля, головно шляхом встановлення взаємостосунків довіри, співпраці, компромісу, відповідальності. Іншими словами, фахівець сучасної психосоціальної сфери зобов'язаний не тільки мати ґрунтовні теоретичні знання і володіти методами роботи в царині психології та праксеології управління виробництвом, психосоціальної роботи з людьми, педагогічного впливу й особистісної актуалізації, комунікативних технологій і процедур толерантної соціальної взаємодії, а й уміти швидко орієнтуватися в нестабільному глобалізованому світі, приймати самостійні рішення в умовах ризику та невизначеності, знаходити оригінальні способи виходу із життєвих проблемних ситуацій, а головне – володіти комунікативними навичками і компетенціями продуктивного спілкування у професійному повсякденні [11].

На фундаменті теоретичного аналізу специфіки ефективного професійного спілкування працівників соціогуманітарної сфери є підстави розкрити зміст поняття *“толерантність професійного спілкування”*: це важлива професійна властивість гуманітарія, котра виявляє свою сутність як готовність до ефективної взаємодії в умовах продуктивного суспільного співжиття, як мотиваційно-сміслова налаштованість на рівноправне спілкування і як здатність до операціоналізації своєї праці, що містить стійку систему прийомів, методів та засобів коректної комунікативної поведінки і благодатного соціального вчинення.

Інакше кажучи, професійна толерантність психолога, педагога, соціального працівника – інтегральна риса його особистості, яка охоплює гуманне ставлення до природного середовища і суб'єктного довілля, ґрунтовні знання у сфері суспільного життя, соціальні норми і цінності як основу виконання службових та громадянських обов'язків, уміння і навички ефективного ведення чітко упредметненої соціальної діяльності, а також досвід здійснення діалогічної комунікації і продуктивної ділової взаємодії у формальних та неформальних спільнотах.

Відштовхуючись від окресленого найбільш загального уявлення про толерантність у ситуації задіяння широкого кола психологічних категорій, концепцій, теорій, нами проаналізовано здобутки основних напрямків психологічного пізнання цього феномену, а саме екзистенційно-гуманістичного, когнітивного, психоаналітичного, бігевіористичного, особистісного (див. [2; 12; 15]). Водночас здобуті результати проведеного теоретичного аналізу дозволили висновувати, що толерантність – складне психологічне явище, яке структурно охоплює єдність мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-вольового, конативного та рефлексивного компонентів, кожен з яких характеризує окремий психозмістовий сегмент толерантного ставлення особи до світу, інших людей і самої себе, адекватного розуміння нею ситуацій і подій проблемного довілля, рефлексивної свідомості і діяльного мислення на предмет збагачення її ціннісно-сміслової сфери, вироблення й зреалізування самобутньої програми власного життєвого шляху та ґрунтового переосмислення своєї багатоаспектної діяльності за канонами любові, добра, співробітництва, партнерства, взаємодопомоги і підтримки [9].

Теоретичні положення щодо структури толерантності та психозмістових характеристик її компонентів (див. [10; 12; 13; 14; 15]) було використано на подальших етапах емпіричного дослідження, зокрема під час констатувального експерименту, що проводився упродовж вересня-жовтня 2019 року на базі Тернопільських національних (економічного і педагогічного) університетів (ТНЕУ і ТНПУ ім. В. Гнатюка) із студентами 1-го, 3-го та 5-го курсів спеціальностей “Психологія”, “Педагогіка початкової освіти”, “Соціальна робота” (вибірка становила 416 осіб). Результати дослідження показали, що для переважної більшості студентів-гуманітаріїв характерний посередній рівень толерантності, однак з

тенденцією до зростання психологічного наповнення її структурних компонентів від 1-го до 5-го курсу. Зокрема це яскраво підтверджують факти: а) наявності в них нижче середнього рівня змістового розуміння толерантності як соціокультурного явища: у першокурсників – 70%, у третьокурсників 59,7% й у п'ятикурсників 52,0%; б) обмеженого розвитку внутрішнього самоконтролю студентів названих курсів з тенденцією до його поліпшення – відповідно 61,3%, 66,5%, 75,8%; в) посередньої ділової спрямованості вказаних вікових категорій без істотної зміни показників у той чи інший бік – 53,9%, 52,5% і 54,7%; г) неповно сформованої здатності у студентів різного віку до повсякденного зреалізування конструктивної стратегії самоствердження, що кількісно становить менше, аніж дві третини від студентського загалу; д) посередні показники рефлексії змісту власної свідомості, перебігу і результатів своєї діяльності, а також рефлексії спілкування та взаємодії з іншими людьми – відповідно 69,9%, 77,4% і 84,9%, хоча й у небездоганній повноті ситуаційного уможливлення за формою, змістом і внутрішньою організацією. Це означає, що переважна більшість студентів нездатні приймати себе різнобічно, справлятися із власними емоціями, переживаннями, а відтак часто неспроможні адекватно розуміти почуття інших людей. Вони схильні до конвенційних форм поведінки, конформізму, не впевнені у власних здатностях, емоційно нестійкі, ригідні, схильні перекладати відповідальність на інших. Притаманний їм внутрішній неспокій, невпевненість у собі створюють страх перед невідомістю, відтак знижуючи готовність до сприйняття нового, неочікуваного. Дуже часто це вказує на схильність до афективної (здебільшого агресивної) реактивності. Здебільшого для них типовою стратегією поведінки є домінування. Це свідчить про труднощі у виборі ними адекватної, а тим більше оптимальної, лінії повсякденної поведінки, про послуговування ригідними схемами у взаємодії з найближчим оточенням, маніпулятивною стратегією поводження, яка виявляється у їх ставленні до партнерів не як до особистостей, котрі мають високу самоцінність, а як до специфічного матеріалу чи засобу для досягнення та реалізації своїх інтересів і задоволення власних потреб без урахування інтересів, волі та бажань навколишніх. Відтак при взаємодії вони не будуть намагатися віднайти індивідуальний підхід до розв'язання проблем, а швидше прагнутимуть

формально виконувати свої обов'язки, використовуючи стандартні форми і схеми поведінки. Усе це спричинятиме труднощі у встановленні контактів у професійному довікеллі та повсякденному середовищі, у веденні конструктивного діалогу.

Отже, отримані результати емпіричного дослідження дозволяють стверджувати, що рівень толерантності студентів-майбутніх гуманітаріїв недостатній для ефективної взаємодії в умовах продуктивного психосоціального співжиття, а тому професійна толерантність потребує цілеспрямованого формування шляхом створення відповідних, тобто найбільш сприятливих, психодідактичних умов.

Емпіричне вивчення психологічних траєкторій та особливостей формування професійної толерантності майбутніх гуманітаріїв здійснене нами на підставі результатів констатувального експерименту та з урахуванням вимог принципу кватерності. А це означає, що було визначено чотири групи експериментальних (головним чином психодідактичних) умов у процесі їхньої професійної підготовки (*рис.*) і програмну схему такого формування, котра: а) реалізує класичні умови експериментування щодо виокремлення незалежної і залежної змінних; б) дає часову розгортку експериментальних нововведень від вересня 2018 р. до липня 2019 р.; в) визначає етапи формувального психологічного впливу, що охоплює восьмимісячний термін цілеспрямованих емпіричних актів і дій, зорієнтованих на системоутворення толерантності як інтегральної особистісної риси студентів. У зв'язку з цим на базі ТНЕУ і ТНПУ ім. В. Гнатюка у цей період й було проведено формувальний експеримент, у якому взяло участь 90 студентів 1-го, 3-го, 5-го курсів, з яких було створено три експериментальні групи – по 30 осіб у кожній.

Виконання студентами-гуманітаріями двох серій комплексних психодіагностичних зрізів давало як розвивальний ефект (головно через оригінальність технології обстеження і новизну стимульного матеріалу), так і суто психоформувальний, зважаючи на те, що вводило їх у послідовність ситуацій унормованої толерантної взаємодії із викладачем-психологом, іншими студентами і власним індивідуальним світом Я.

Програма тренінгу охоплювала вісім занять, що становили завершений освітній цикл толерантної взаємодії його учасників і забезпечувала умови становлення та прискорений розвиток професійної толерантності. Її мета

1 – комплексні

психодіагностичні зрізи:

розпізнання індивідуально-психологічних особливостей покомпонентного розвитку толерантності

2 – тренінг

розвитку толерантності:

формування психологічної готовності студентів до вчинкової активності психотолерантного змісту

4 – кредитно-модульна система навчання:

повноцінний розвиток самостійності та відповідальності студента за зміст, перебіг і продуктивність освітньої діяльності та оволодіння ним формами, методами і засобами професійної толерантності як передумови високої фахової компетентності

3 – навчально-рольові ігри:

моделювання толерантного простору високогуманних міжсуб'єктних стосунків між учасниками задля їх соціальної та міжособистісної реалізації

Рис.

Експериментальні умови формування професійної толерантності майбутніх психологів, педагогів, соціальних працівників

полягала у формуванні у студентів психо-соціального профілю готовності до актуалізації і персонального обстоювання толерантних психоформ. Завданнями тренінгу, зважаючи на аудиторний обсяг занять, було: ознайомлення з поняттями “толерантність”, “толерантна особистість”, “межі толерантності”, а також обговорення формовиявів толерантності та інтолерантності у сучасному суспільстві; підтримка почуття власної гідності, здатності до самоаналізу і самопізнання, навичок ведення внутрішнього продуктивного діалогу; збагачення спроможностей розуміти навколишніх, соціально сприймати та уявляти з позиції толерантності ситуації повсякдення; обґрунтування важливості дотримання принципів толерантності при взаємодії з різними людьми як запоруки миру та гармонії на макро- і макрорівнях у соціумі; підвищення саморегуляційного потенціалу особистості, передусім у напрямку вироблення компетенцій вольового керування своїм психоемоційним станом; розвиток комунікативних навичок, делікатності і гнучкості у просторі міжсуб'єктної взаємодії; освоєння конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, вияву своїх переживань і почуттів без агресії, нетактовності, насильства; удосконалення вмінь вести змістовний діалог з навколишніми, підвищення власної самооцінки через отримання зворотного зв'язку та підтримки групи; постійне стимулювання особистісної рефлексивності як чинника професійної толерантності.

Основні напрямки тренінгової роботи задавалися особливостями професійної діяльності психологів, педагогів, соціальних працівників,

а тому закономірно програма пропонованого тренінгу складалася із IV блоків – пропедевтичного, самопізнавального, гуманістичного та асертивного. Під час роботи використовувалися різні прийоми і техніки, які дозволили вирішити поставлені завдання, й також різні тренінгові форми, взяті за принципом розширення соціальних контактів учасників (від індивідуальної роботи, особистісного самоаналізу через парну роботу, роботу в малих групах до масових форм).

Моделювання толерантного простору і створення умов для повноцінного спілкування в умовах ділової взаємодії досягалася за допомогою низки навчально-рольових ігор, у яких відтворювалися норми і цінності як людського життєреалізування, так і професійної діяльності. Вони давали змогу: а) ґрунтовно пізнавати та освоювати предметну реальність і соціальну дійсність, б) опрацювати та удосконалювати професійно значущі комунікативні вміння, навички і компетентності гуманно повноцінного спілкування, в) активізувати мислєдіяльнісний потенціал кожного учасника під час взаємного обміну судженнями, артикульованими актами рефлексії почуттів, бажань, думок, смислообразів, г) активізувати перебіг інтелектуального, емоційного, морального та духовного розвитку кожного учасника. Водночас ігрове говоріння використовувалося нами як інструмент комунікації, що уможлиблював мотиваційно-процесний та інтенційний ефекти.

Отож навчально-рольові ігри, ситуаційно згармонізовуючи мотиваційний, когнітивний, емоційний, поведінковий і рефлексивний

складники мислєдїяльностї, використовувалася нами не лише як чинник реалїзацїї пїзнаваль-ного, соцїального і психосмислового потен-ціалу толерантностї кожного учасника, а й як своєрїдний психологїчний еквївалент професїйно зорїєнтованої творчостї студентїв. І це закономірно, адже студентам доводилося увесь час перебувати в їгрових проблемних ситуацїях рїзного упредметнення – пїзнаваль-ного, дїяльного, комунїкативного, рефлексив-ного. До того ж емпірично спостерїгалося пере-несення ними знань і досвїду з одних таких ситуацїй в інші, що головню забезпечувало усвїдомлення адекватностї умов навчання реальним обставинам застосування його ре-зультатїв у майбутнїй професїйній дїяльностї гуманїтарїїв. Тому робота в аудиторїї якомога точнїше їмітувала умови дїлового спїлкування. Причому особистїсне спїлкування викладача зї студентами забезпечувало сприятливий емоцїйно-психологїчний клїмат у навчально-їгровїй групї, їндивїдуальнїсне самовираження та соцїальне самоствердження, відкритїсть, емпатїйностїсть і змістову толерантнїсть пове-дїнки, спїлкування, дїяльностї.

Четвертою, власне їнтегральною, психодї-дактичною умовою розвиткового експеримен-тування в нашому досвїдї формування толе-рантностї в майбутнїх економїстїв є кредитно-модульна система (далї – КМС), що оргдїяль-нїсно вїдповїдала принципам Болонської декларациї і створила особистїсно-вчинковий часопростїр ЗВО упродовж усїх десяти мїсяцїв навчального року. В показовому науково-освїтньому досвїдї ТНЕУ КМС – це цїльова, відкрита і вїдносно завершена сукупнїсть взаємозалежних циклїв навчальної, виховної та освїтньої розвивальної взаємодїї викладачїв та студентїв, яка через дисциплїнарнї системи змістових модулїв оптимїзувала ситуацїйний перебїг психокультурного розвитку особис-тостї, вїдштовхуючись вїд традицїйних засобїв, форм і методїв освїтньої моделї, ї водночас наповнила її психопрактику найважливїшими знаннями, умїннями, нормами та цїнностями, активїзувала посфернї їндивїдуальнї здїбностї для постановки і розв'язання життєвих проб-лем і завдань. Завдяки майже безперервнїй активнїй участї студента у психомїстєцьки зорїєнтованому освїтньому дїйствї, виконання великих обсягїв самостїйної пїзнавальної та проєктної роботи і особистїй вїдповїдальностї за цїлі, процес, засоби і результат навчання вїдбувалося поетапне збагачення його досвїду суб'єктними, особистїсними та їндивїдуальнїс-

ними ресурсами. Це забезпечувало повно-цїнний розвиток потенціалу студента, про-дуктивнїсть його освїтньої дїяльностї та ово-лодїння ним професїйною толерантнїстю як передумовою високої фахової компетентностї.

Пїсля узагальнення емпіричних даних, що отриманї під час формуально-психологїчного експерименту, нами була вїдстежена розвит-кова ефективнїсть формуального впливу вищеописаних експериментальних умов на покомпонентне становлення професїйної толе-рантностї як їнтегральної особистїсної риси майбутнїх психологїв, педагогїв, соцїальних працївникїв, а також пїдтверджена ре-зультативнїсть останньої під час практичного зреалїзування. Вїдтак є пїдстави констатувати, що використання вищеназваних формуально-психологїчних впливїв для розвитку про-фесїйної толерантностї сприяє:

– позитивнїй змїні і якїсному збагаченню цїннїсно-сислової сфери студентїв-гуманїтарїїв, а вїдтак формуванню мотивацїйно-цїннїсного компонента толерантностї, що виявилося у сумарному збїльшеннї кїлькостї студентїв зї високими ранговими оцїнками таких термїнальних цїнностей, як “духовне задоволення” (87,94%), “активнї соцїальнї контакти” (69,98%), “саморозвиток” (36,77%), “престиж” (9,02%), а також у сукупному зростаннї показникїв за шкалами “спїлку-вання” (13,9%) і “соцїальна кориснїсть” (13,6%);

– позитивнїй динамїцї розвитку когнїтивної складової толерантностї студентїв-гуманїтарїїв: кїлькїсть студентїв зї низьким і дуже низьким рївнями змістового розумїння толерантностї кардинально змїнилася у сторону спадання: 11,6% у першокурсникїв, 7,6% у третьокурс-никїв і 3,5% у п'ятикурсникїв, що знаходить вїдображення у вкрай позитивнїй динамїцї (-58,6%, -51,6% та -47,9% вїдповїдно); нато-мїсть рїзко зрїс вїдсоток студентїв зї високим рївнем когнїтивного компонента: у першо-курсникїв вїн становить 28,0%, у третьокурс-никїв – 43,3%, і п'ятикурсникїв – 59,5% (вїдповїдно сумарне зростання дорївнює 17,8%, 26,0% і 31,6%);

– розвитку емоцїйно-вольового компонента толерантностї студентїв психосоцїального фаху: емпіричнї данї, отриманї при вивченнї самоприїняття, емпатїї, врївноваженостї, емо-цїйної стїйкостї та психологїчної спрямованостї показують суттєве сумарне зростання кїлькостї студентїв зї високим та дуже високим рївнями розвитку цих показникїв толерантностї: 67,9%

(емоційна стійкість), 35,5% (емпатія), 37,8% (психологічна спрямованість) та 40,1% (врівноваженість);

– позитивній перебудові у процесі реального життєздійснення студентів-гуманітаріїв й відтак суттєвому поштовху у сторону зростання рівня розвитку поведінкового компонента толерантності. Так, якщо до експерименту загальна кількість носіїв найефективнішої стратегії повсякденної поведінки – стратегії конструктивного самоствердження – складала 57,8%, то після його завершення 84,5%, тобто кількісно приріст студентів з максимально толерантною життєактивністю сягнув 26,7%;

– якісній позитивній зміні інваріантів особистісного рефлексування студентів-гуманітаріїв, що підтверджує зростання показників рефлексії змісту власної свідомості, перебігу і результатів своєї діяльності (сукупне зростання 18,8%, 46,6% та 17,7% відповідно), а також суттєві зміни показників рефлексії спілкування та взаємодії з іншими людьми (81,2%).

Отже, зважаючи на отримані в формувальному експерименті результати, висновуємо, що впроваджені нами групи експериментальних умов формування професійної толерантності у майбутніх працівників психосоціального профілю зумовили її істотне покомпонентне зростання.

ВИСНОВКИ

1. За науковим упредметненням толерантність вивчається з позицій різних наук і дисциплін (психологічна, юридична, правова, управлінська тощо), а за об'єктом нетерпимості обіймає зміст мислєдїяльного споглядання, перетворення, конструювання, рефлексії (міжособистісна, інтелектуальна, етнічна, конфесійна, міжкультурна, медична, міжпоколіннева та ін.). У першому випадку є підстави виокремити рівні наукового аналізу толерантності як загальнолюдської проблеми (філософський, математичний, соціологічний, політологічний, педагогічний, етичний, психологічний, біологічний), у другому – методологічні підходи до розуміння і формування толерантності особи, групи, організації, соціуму, людства певної історичної епохи – аксіологічний, ідеально-типологічний, конфліктологічний, онтолого-історичний, гносеологічний, ксенологічний, екзистенційно-гуманістичний, соціокультурний, вітакультурний. Причому останній утверджується в науковому пізнанні як метапідхід, оскільки предметом його рефлексії є інші підходи у самодостатності їх прин-

ципів, форм, методів і засобів культурного уможливлення [див. детально 2; 3; 5; 18].

2. Толерантність – складне соціокультурне явище сучасного світу, що характеризується терпимим ставленням до іншого, другого чи альтернативного, є важливою культурною умовою, яка примножує і покращує результати співробітництва і загальнолюдського спілкування, а тому постає в суспільному житті як рамкова умова ефективності соціальних зв'язків, усталених і нових форм комунікативної взаємодії. Воднораз толерантність – це активна життєва позиція, котра формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, виявляється в людському намірі досягнути порозуміння і гармонії різних мотивів, орієнтацій і думок без застосування сили. В особистісному вимірі вона закономірно самоорганізується як інтегральна риса індивідуального світу Я людини. Відтак професійна толерантність фахівця психосоціальної сфери визначається як інтегральна риса його особистості, яка охоплює гуманне ставлення до природного середовища і суб'єктного довкілля, ґрунтовні знання у сфері сучасного суспільства і внутрішнього світу людини, соціальні норми і цінності як основу виконання службових та громадянських обов'язків, уміння і навички ефективного ведення чітко упредметненої психологічної, педагогічної і соціальної роботи, а також досвід здійснення діалогічної комунікації і продуктивної ділової взаємодії у формальних та неформальних спільнотах.

3. Толерантність – збірне психологічне явище, яке має специфічну структуру і розглядається в комплексі мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-вольового, конативного і рефлексивного компонентів. Мотиваційно-ціннісний компонент толерантності пов'язаний із глибоким освоєнням терпимості як загальнолюдської цінності або філософсько-етичної чи релігійної концепції, де проголошуються й приймаються до дії смисли добра, ненасильства, терпіння, смиренності. У цьому аналітичному розрізі провідне спонукально-регуляційне поле становитимуть мотиви допомоги, співробітництва, любові, сприяння, супроводження, поступки, поблажливості, поваги і самоповаги.

Когнітивний компонент толерантності виявляється в умінні студента зрозуміти все те, що відбувається довкола, що мотивує й організує світобудову, охоплюючи й рефлексивну свідомість та діяльне мислення. Розуміння, крім того, сприяє перебудові персональних

смислів, самісних сенсів й утворює важливий момент особистісного зростання та самоактуалізаційного розвитку індивідуальності. Важливим при цьому є визнання складності, багатовимірності і нередукованого розмаїття оточення і власне інтерпретативної природи суджень про нього.

Емоційно-вольовий компонент толерантності студентів соціально-гуманітарних і педагогічних факультетів ЗВО передусім полягає в умінні переборювати дратівливість, виявляти витримку, самовладання, самоконтроль і саморегуляцію, а при роботі над собою сутнісно виявляється в емпатії, любові, інтересі та повазі до інших.

Поведінковий компонент толерантності охоплює систему вмінь, норм, навичок і компетенцій, які об'єднують поведінковий репертуар особи і визначають її схильність до того чи іншого типу соціальної поведінки, до певних форм і способів здійснення вчинкових дій, основою яких є порозуміння, взаємопідтримка та співробітництво.

Рефлексивний компонент толерантності означає здатність особистості до усвідомленої перебудови неадекватних установок, ставлень, конструктивів і водночас спроможність до соціально осмисленої поведінки і гуманних учинків.

4. На основі розробленої психологічної структури толерантності проведено констатувальний експеримент з вивчення особливостей розвитку зазначених компонентів у студентів-гуманітаріїв. Встановлено, що для переважної більшості наступників характерний низький рівень толерантності і слабке змістове наповнення її структурних компонентів, а саме: недостатня значущість термінальних цінностей і домінування егоцентричних мотивів та мотивів неприйняття, байдужості, зневажання, низький рівень повноти розуміння толерантності як психокультурного явища, обмежений розвиток внутрішнього самоконтролю, що виражений нестриманістю, агресивністю, дратівливістю, байдужістю, емоційною нестійкістю, нездатність до повсякденного зреалізування конструктивної стратегії поведінки, відтак до вчинків, спрямованих на встановлення контактів, уникнення конфліктів або їх вирішення, низькі показники рефлексії змісту власної свідомості, перебігу і результатів своєї діяльності, а також рефлексії спілкування та взаємодії з іншими людьми, відтак недостатня здатність до переосмислення неадекватних установок, ставлень, конструктивів і вчинків.

5. Формуванню професійної толерантності майбутніх психологів, педагогів, соціальних

працівників сприяють такі групи умов: комплексні психодіагностичні зрізи, тренінг розвитку толерантності, навчально-рольові ігри та кредитно-модульна система. Формувальний експеримент підтвердив їх дієвість стосовно позитивної зміни психологічних технік та особливостей розиткового функціонування професійної толерантності за кожним із її компонентів:

– мотиваційно-ціннісний: позитивна зміна і якісне збагачення ціннісно-сислової сфери студентів-гуманітаріїв, що виявилось у сумарному відсотковому зростанні кількості студентів із високими показниками значущості термінальних цінностей (духовне задоволення, активні соціальні контакти, прискорений саморозвиток) та їх мотиваційного спрямування;

– когнітивний: кількість студентів із низьким і дуже низьким рівнями змістового розуміння толерантності усереднено зменшилася більше ніж на половину, натомість істотно зріс відсоток студентів із високими і дуже високими показниками;

– емоційно-вольовий: встановлена явно виражена позитивна динаміка зростання низки показників толерантності, а саме емоційної стійкості, рівноваженості, психологічної спрямованості та емпатійності;

– конативний: емпірично зафіксована як кількісна, так і якісна позитивна зміна у прийнятті та життєзреалізуванні студентами-гуманітаріями найефективнішої стратегії повсякденної поведінки – конструктивного самоствердження – після системи психоформульних впливів, а також відсутність респондентів із яскраво вираженими стратегіями домінування і самопригнічення;

– рефлексивний: встановлена позитивна динаміка пavidового зростання показників особистісної рефлексії (ситуативна, ретроспективна, проспективна) студентів-гуманітаріїв від курсу до курсу і водночас якісно поліпшилося їхнє вміння рефлексувати перебіг спілкування і ділової взаємодії.

Перспективами подальшого розвитку є обґрунтування способів та прийомів психоформульного впливу на стан толерантності учнів середніх загальноосвітніх шкіл; розробка у системі підготовки фахівців різного профілю заходів, важливих для формування толерантності як складової їхньої професійної компетентності; удосконалення програми психодіагностичного дослідження толерантності спеціалістів різного фаху; з'ясування гендерних особливостей толерантної та інтолерантної поведінки підлітків і молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

REFERENCES

1. Бардьер Г.Л. Социальная психология толерантности : монография. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. 118 с.
2. Вітакультурна методологія: антологія. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 980 с.
3. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. До 25-річчя наукової школи професора А.В. Фурмана : колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 998 с.
4. Фурман А.В. Генеза толерантності та перспективи українотворення (комплексний проект) *Психологія і суспільство*. 2013. № 1. С. 6–20.
5. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.
6. Фурман А.В., Шаюк О.Я. Толерантність як предмет онтофеноменологічного дискурсу. *Психологія і суспільство*. 2015. № 3. С. 31-61.
7. Фурман А.В., Шаюк О.Я. Методологічні підходи до сутнісного пізнання толерантності у форматі гносеолого-ноуменологічного напряму філософування. *Вітакультурний млин*. 2018. Модуль 20. С. 20-45.
8. Фурман А., Шаюк О. Методологічні підходи до сутнісного пізнання толерантності у рамках психосоціального теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2019. № 2. С. 5-27.
9. Шаюк О. Я. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми. *Психологія і суспільство*. 2010. №1 (39). С. 100-111.
10. Шаюк О. Я. Когнітивний компонент толерантності особистості. *Збірник наукових праць №55. Серія: педагогічні та психологічні науки*. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2010. С. 227–230.
11. Шаюк О. Я. Толерантність як сутнісна характеристика професійного спілкування. *Психологія і суспільство*. 2010. №2 (40). С. 169–177.
12. Шаюк О. Я. Особливості психологічної структури професійної толерантності майбутніх економістів. *Психологія і суспільство*. 2011. №3 (45). С. 28–65.
13. Шаюк О. Я. Мотиваційно-ціннісний компонент толерантності особистості. *Проблеми сучасної психології* : зб. наук. праць К.-Под. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. Вип. 11. С. 932–944.
14. Шаюк О. Я. Емоційно-вольовий компонент толерантності. *Освіта і управління*. 2011. Т. 14, №1. С. 104–110.
15. Шаюк О. Я. Психологічні особливості формування професійної толерантності у майбутніх економістів : дис... канд. психол. наук : 19.00.07. Хмельницький, 2012. 16 с.
16. Ballast D.K. Handbook of construction tolerance. Wiley, 2007. 384 p.
17. Carson D.A. The intolerance of tolerance. Eerdmans, 2013. 196 p.
18. Shayuk O. Vitacultural Horizons of Tolerance Conceptual Cogni-tion. *Психологія і суспільство*. 2017. № 1. С. 73-78.
19. Hostetler B, McDowell J.D. The new tolerance: how a cultural movement threatens to destroy you, your faith and your children. Tundale House Publishers, Ins., 2008. 256 p.

1. Bardyer, H.L. (2005). Sotsyalnaia psykholohyia tolerantnosti : monohrafiia. Sankt-Peterburh: Yzd-vo S.-Peterb. un-ta [in Russian].
2. Vitakulturna metodolohiia: antolohiia. Do 25-ricchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana : kolektivna monohrafiia. (2019). Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
3. Metodolohiia i psykholohiia humanitarnoho piznannia. Do 25-ricchia naukovoї shkoly profesora A.V. Furmana : kolektivna monohrafiia. (2019). Ternopil: TNEU[in Ukrainian].
4. Furman, A.V. (2013). Heneza tolerantnosti ta perspektyvy ukrainotvorennia (kompleksnyi proekt) *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1, 6–20 [in Ukrainian].
5. Furman, A.V. (2016). Ideia i zmist profesiinoho metodolohuvannia : monohrafiia. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
6. Furman, A.V., Shaiuk, O.I. (2015). Tolerantnist yak predmet ontofenomenolohichnoho dyskursu. *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3, 31-61 [in Ukrainian].
7. Furman, A.V., Shaiuk, O.I. (2018). Metodolohichni pidkhody do sutnisnoho piznannia tolerantnosti u formati hnoseoloho-noumenolohichnoho napriamu filosofuvannia. *Vitakulturnyi mlyn*. Vol. 20, 20-45 [in Ukrainian].
8. Furman, A., Shaiuk, O. (2019). Metodolohichni pidkhody do sutnisnoho piznannia tolerantnosti u ramkakh psykhosotsialnoho teoretyzuvannia / *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2, 5-27 [in Ukrainian].
9. Shaiuk, O. Y. (2010). Naukovo-psykholohichne osmyslennia tolerantnosti yak zahalnoliudskoi problemy / *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 1 (39), 100–111 [in Ukrainian].
10. Shaiuk, O. Y. (2010). Kohnityvnyi komponent tolerantnosti osobystosti. *Zbirnyk naukovykh prats №55. Seria: pedahohichni ta psykholohichni nauky*. Khmelnytskyi : Vydavnytstvo NADPSU, 227–230 [in Ukrainian].
11. Shaiuk, O. Y. (2010). Tolerantnist yak sutnisna kharakterystyka profesiinoho spilkuvannia / *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 2 (40), 169–177 [in Ukrainian].
12. Shaiuk, O. Y. (2011). Osoblyvosti psykholohichnoi struktury profesiinoi tolerantnosti maibutnykh ekonomistiv / *Psykholohiia i suspilstvo – Psychology and society*, 3 (45), 28–65 [in Ukrainian].
13. Shaiuk, O. Y. (2011). Motyvatsiino-tsinnisnyi komponent tolerantnosti osobystosti / *Problemy suchasnoi psykholohii* : zb. nauk. prats K.-Pod. nats. un-tu im. Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy / za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufriievoi. Kamianets-Podilskyi, Vyp. 11, 932–944 [in Ukrainian].
14. Shaiuk, O. Y. (2011). Emotsiino-volovyi komponent tolerantnosti / *Osvita i upravlinnia*, T. 14, 1, 104–110 [in Ukrainian].
15. Shaiuk, O.I. (2012). Psykholohichni osoblyvosti formuvannia profesiinoi tolerantnosti u maibutnykh ekonomistiv. *Khmelnytskyi* [in Ukrainian].
16. Ballast, D.K. (2007). Handbook of construction tolerance. Wiley [in English].
17. Carson, D.A. (2013). The intolerance of tolerance. Eerdmans [in English].
18. Furman, A. Shayuk, O. (2017). Vitacultural Horizons

of Tolerance Conceptual Cogni-tion / Psykhohohiia i suspilstvo – Psychology and society, 1, 73-78 [in English].

19. Hostetler, B, McDowell, J.D. (2008) The new tolerance: how a cultural movement threatens to destroy you, your faith and your children. Tundale House Publishers, Ins. [in English].

АНОТАЦІЯ

Шаук Ольга Ярославівна.

Професійна толерантність студентів-гуманітаріїв: сутність, структура, особливості формування.

У роботі здійснено теоретичний огляд і методологічний аналіз видів, рівнів, аспектів і підходів до вивчення толерантності як соціокультурного явища і як інтегральної риси особистості, а також представлено найбільш вживані у сучасному науковому дискурсі визначення та змістово-сміслові інваріанти терміна “толерантність”. Увагу зосереджено на висвітленні сутності толерантності як загальнонаукової категорії в аспекті аксіологічних, ідеально-типологічних, конфліктологічних, онтолого-історичних та інших інтерпретацій. У контексті основних психологічних напрямків – екзистенційно-гуманістична психологія, когнітивна психологія, психоаналітична теорія, бігевіоризм і психологія поведінки, психологія особистості – покомпонентно проаналізовано психологічну структуру та особливості уявлення толерантності у студентів-гуманітаріїв. Доведено, що це складне психологічне явище, яке має складну структурну мозаїку розвитку в комплексі мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-вольового, конативного та рефлексивного компонентів. При цьому мотиваційно-ціннісний складник пов’язаний із ціннісно-смісловою системою особистості, у якій центральне місце займають цінності поваги до людини як такої, вартості його прав і свобод, рівноправність при виборі світогляду і життєвої позиції, вагомість відповідальності за особисте життя, визнання аналогічних можливостей розвитку і самоствердження в інших людей; когнітивний – виражається в умінні зрозуміти те, що відбувається довкола, і те, що змістовно наповнює й організовує світогляд, включаючи проблемну свідомість і діяльне мислення; емоційно-вольовий – полягає в умінні долати драгливість, виявляти витримку, самоконтроль і саморегуляцію, а при роботі над собою узасаднюється в емпатії, любові, інтересі і повазі до інших; конативний – охоплює складну систему умінь, норм, навичок і компетенцій, які об’єднують поведінковий репертуар особистості і спрямовані на встановлення продуктивних контактів, уникнення конфліктів або їх конструктивне вирішення; рефлексивний – означає здатність до свідомої перебудови неадекватних установок, ставлень, конструктів і вчинків, передбачає уміння здійснювати самозвіт про те, що відбувається навколо та у власному особистісному світі. Запропоновано схему експериментально-діагностичного дослідження толерантності у взаємозалежності її структурних компонентів, їхніх психосеміологічних характеристик, критеріїв активізації та похідних від них показників. Конкретизована системою методів і методик дослідження, вона в деталях розкриває основні шкали вимірювання

толерантності як на етапі констатації, так і на етапі формування. Описано результати емпіричного дослідження особливостей покомпонентної наявності толерантності у студентів першого і третього курсів бакалаврату і першого курсу магістратури. Встановлено, що для більшості студентів-гуманітаріїв характерний низький рівень толерантності, але з тенденцією до зростання психосеміологічного наповнення її структурних компонентів із кожним наступним роком навчання. Розроблено програму формування професійної толерантності, спрямовану на підвищення рівня цілісності її компонентів, котру реалізовано за допомогою психодіагностичної технології, тренінгових занять та навчально-рольових ігор в умовах кредитно-модульної системи вищої освіти. Її апробація на реальній вибірці студентів дала позитивні результати: підвищення рівня сформованості мотиваційно-ціннісного, когнітивного, емоційно-вольового, конативного та рефлексивного компонентів професійної толерантності, що свідчить про її ефективність і можливість широкого використання у виховній роботі вітчизняних ЗВО.

Ключові слова: особистість студента, гуманітарний профіль, професійна толерантність, повага, порозуміння, цінність, прийняття, психологічні особливості, мотиваційно-ціннісний, когнітивний, емоційно-вольовий, конативний і рефлексивний компоненти.

ANNOTATION

Olha Shayuk.

Professional tolerance of Humanities degree students: essences, structure, peculiarities of formation.

The paper offers a theoretical and methodological analysis of the types, levels, aspects and approaches to the study of tolerance as a socio-cultural phenomenon and an integral personality trait, as well as definitions and semantic invariants of the term “tolerance”, which are the most used in modern scientific discourse. The attention is focused on the coverage of tolerance essence as a general scientific category in the aspect of axiological, ideally-typological, conflicting, ontology-historical and other interpretations. Psychological structure and peculiarities of tolerance in Humanities degree students are analyzed component by component in the context of basic psychological directions: existential-humanistic psychology, cognitive psychology, psychoanalytic theory, behaviorism and psychology of behavior, personality psychology. It is proved that this is a complex psychological phenomenon that has a specific structure and is considered in the complex of motivation and value, cognitive, emotion and volition, connotative and reflexive components. The motivation and value component of tolerance is related to the value-meaning system of a person, in which the values of respect for the person, the values of his rights and freedoms, equality in the choice of outlook and life position, the importance of responsibility for personal life, the recognition of similar opportunities for development and self-affirmation in other people are the central; the cognitive is expressed in the ability to understand what is happening around and what fills and organizes the world of content, including the problem of consciousness and active thinking; the emotion and volition is the ability to overcome irritability, to show

endurance, self-control and self-regulation, and when working on yourself it is expressed in empathy, love, interest and respect for others; connotative component is a complex system of skills and norms that integrate the behavioral repertoire of an individual and aim at establishing productive contacts, avoiding conflicts or resolving them constructively; reflexive component means the ability to restricting consciously the inadequate attitudes, relationships, constructs and actions, as well as the ability to self-report on what is happening around. The scheme of experimental and diagnostic study of tolerance as the interdependence of its structural components, their psychosensory characteristics, activation criteria and derived indicators is proposed. It is specified by the system of research methods and techniques, and reveals in detail the main scales of tolerance measurement, both at the ascertainment and formation stages. The empirical study results of the component tolerance peculiarities in students of the 1st, 3rd, 5th year are described. It is established that the majority of Humanities degree students are characterized by a low level of tolerance, but with a tendency to increase the psycho-social filling of its structural compo-

nents from the 1st to the 5th year. It is developed a program of professional tolerance formation, aimed at the increasing of its components level formation, which was realized with the help of psycho-diagnostic technology, training sessions and role-playing games in the conditions of credit-modular system of education. Its validation on a real sample of students gave positive results: the increase of formation level of motivation and value, cognitive, emotion and volition, connotative and reflexive components of professional tolerance, which testifies to its effectiveness and possibility of widespread using in educational work.

Keywords: *professional tolerance, respect, understanding, value, acceptance, psychological peculiarities, motivation and value, cognitive, emotion and volition, connotative and reflexive components.*

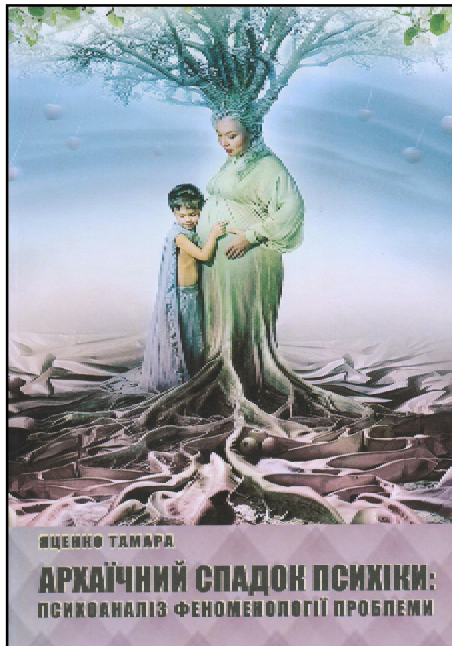
Рецензенти:
д. психол.н., проф. Савчин М.В.,
д. психол.н., проф. Саннікова О.П.

Надійшла до редакції 24.12.2019.
Підписана до друку 13.01.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Шаюк О.Я. Професійна толерантність студентів-гуманітаріїв: сутність, структура, особливості формування. Психологія і суспільство. 2020. №1. С. 78–89. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2020.01.078>

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Яценко Т. С.

Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології Т. С. Яценко. Дніпро : Інновація, 2019. 284 с.

Монографія презентує найважливіші результати сорокарічних досліджень у галузі глибинного пізнання психіки в її цілісності (свідоме/несвідоме) шляхом розкриття мотиваційно-смыслового потенціалу архаїчної людства в його впливові на психіку суб'єкта. Сформована психодинамічна парадигма відкрила перспективи адекватного психічного на структурному, енергетичному та функціонально-поведінковому рівнях. Що сприяло формуванню методу глибинного пізнання, процесуальність якого презентовано у стенограмах учасників груп АСПП. Вивчення феноменології досліджуваної проблеми забезпечується провідною вимогою до створення наукової платформи глибинно-психологічного дослідження архаїчних чинників психіки спонтанності і невимушеність поведінки та предметності ініціатив самопрезентації (моделі з каменів, психомалюнки, ліпка, використання репродукцій художніх полотен). Книга представляє результати дослідження позадосвідних, архаїчних утворень психіки в їхньому мотиваційно-смысловому потенціалі, що є актуальним у підготовці психолога.

Рекомендується викладачам психології, психологам-практикам, аспірантам, усім небайдужим до психоаналітичного напружання до психіки, з метою особистісного зростання.